

A honfoglalás, a kónstantinosi Turkia és az Ajtony-törzs

Tanulmányom a magyar szállásterületet vizsgálja két „időmetszetben”: a honfoglalás kori (900–950 közti) ún. Turkiát (ti. Magyarországot) – főképpen VII. (Bíborbanszületett) Kónstantinos híradásai alapján –, illetőleg István államszervezői harcai kapcsán az (1000–1030 között) ún. Ajtony-territóriumot a kései híradások (Gellért-legendá, Anonymus) tükrében. Mindkettő kapcsolódik a honfoglaló, 9. század végi magyarság szállásterületéhez, illetőleg a tágabb értelemben vett alföldi régióhoz.

Elsődleges forrásunk Kónstantinos, aki a 10. század közepén Turkiát,¹ Magyarország szállásterületét több helyen is vázolta. Kónstantinos császár (944–959) sokat vitatott, 948–952 között összeszerkesztett kompilációjában, a *De administrando imperio* (továbbiakban: DAI) több fejezetében tárgyalta a magyarok történetét, szállásterületeit. Jelen elemzésben felhasználtam a mű 11. század végére keltezhető, legrégebbi kéziratának mikrofilmjét is.² A DAI 40. fejezetében adta a legrészletesebb tudósítást az új magyar hazát illetően. Eszerint „ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek: az első, ahol Turkia kezdődik, Traianus császár hídjá, azután még három napi útra ettől Belgrád, amelyben nagy szent Konstantin császár tornya is van, és ismét a folyó visszakanyarodásánál van az úgynevezett Sirmion Belgrádtól két napi útra, és azokon túl a kereszteletlen Nagy Moravia, amelyet a türkök megsemmisítettek, s amelyen előbb Szvjatopluk uralkodott. Ezek a Duna folyó menti emlékek és elnevezések, ami pedig ezektől felfelé esik, azt mostanában az ott folyó folyók nevével nevezik el. A folyók ezek: az első folyó a Temes, második folyó a Tutis, a harmadik folyó a Maros, negyedik folyó a Körös, és ismét egy másik folyó a Tisza. A türkök közelében vannak keleti oldalon a bolgárok, ahol őket az Istros folyó választja el, amelyet Dunának is neveznek, észak felé a besenyők, nyugatabbra a frankok, dél felé pedig a horvátok.”³ A császár a korabeli lehetőségek mindegyikét kiaknáztá, hogy egy veszedelmes, de szövetségesként is felhasználható, Bizánc szemszögéből nézve nomád nép területét leírja.⁴

Elsőként a régi római/bizánci emlékekhez viszonyítva határozta meg a magyarok szállásainak fekvését. A kutatók egy része Belgrádtól és Sirmiumtól északra számolt a magyar

* SZTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, toths@hist.u-szeged.hu

¹ „A *Tourkia* országnév a bizánci *Tourkoí* népnév gyökeréből görög -ia képzővel szabályosan alkotott görög képződmény,” lásd GYÓNI 1943, 138.

² Cod. Parisinus Gr. 2009, 3r–211v. (Bibliothèque Nationale de France–département de la Reproduction) – a legrégebbi kézirat másolója Michaél Roizaitisz lehetett, Ioannes Dukas cészár részére másolta a művet, akit bizánci híradások 1059–1081 között említenek, lásd Moravcsik Gyula megjegyzése, DAI 1950, 16–17.

³ A vonatkozó részre lásd Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 114r. vers. 12 – fol. 115r. vers. 8; DAI 40, 27–44; DAI 1950, 176–179; ÁMTBF 48.

⁴ TÓTH 1999, 27–28.

szállásterülettel, illetőleg Nagy Moráviával, a Vaskaput már távol esőnek ítélték meg.⁵ Kónstantinos leírása alapján „a Száva-torkolat és a Vaskapu közötti Duna-szakasztól északra terült el” a magyar szállásterület.⁶

Kónstantinos másik fontos módszere a morva és magyar szállásterület azonosítása. Egy korábbi nép területének azonosítását egy később ott lakó nép területével máshol is alkalmazta a bizánci uralkodó, így például a besenyők földjének minősítette Etelközt. Várady László szerint ez a kónstantinosi módszer „túlságosan bonyolult”, ugyanakkor „eredeti”, és „különleges politikai-földrajzi körülírás,” amely nem feltétlenül a nomádokhoz kapcsolódó, „klasszikus lakóhelyleírás.”⁷ A bizánci császár úgy vélekedett, hogy a Vaskaputól Sirmiumig húzódó Duna-szakasztól északra levő területen a morvák laktak Szvatopluk uralkodása (870–894) idején, majd a morvák legyőzése után a magyarok vették azt birtokukba. Kónstantinos számára ezt jelentette a magyar honfoglalás, és nem volt arról tudomása, hogy az általa leírt és a későbbi Turkiával azonosított Nagy Morávia déli része – az Alföld déli része és Erdély – bolgár fennhatóság alatt állt volna.⁸ Vitatott, hogy a magyar szállásterületből következtetett-e vissza a bizánci császár a morva területre,⁹ vagy éppen fordítva, az egykori Nagy Morávia szolgált volna alapul Turkia szállásterületének leírásához.¹⁰

Nagy Morávia problémája maga is összetett. A régebbi kutatás általában úgy vélekedett, hogy „Nagy Morávia” és „Morávia” azonos politikai képződményt jelölnek. Ez a 830-as évektől 902-ig fennálló, frank hűbéres tartomány, a néha önállósodni próbáló morva államalakulat, a Dunától északra volt található. Bóna István megfogalmazása szerint: Morávia a „mai Morvaországot, Alsó-Ausztria Duna feletti szakaszát, Nyugat-Szlovákiának a Garamig terjedő részét” foglalta magába.¹¹ A másik álláspont szerint két, időben és térben is eltérő morva államalakulat volt. Az időben régebbi Morávia, Nagy Morávia vagy Ómorávia (Megalé Moravia), Svzatopluk állama, a Kárpát-medence délnyugati vagy délkeleti felében jött volna létre. A másik, időben későbbi Morávia vagy Kis Morávia a Dunától északra helyezkedett el, a későbbi morva örgrófság területén.¹² Nézetem szerint „Morávia” és „Nagy Morávia” ugyanazt a területi képződményt jelölte, Svzatopluk államát, amelyet közvetlen utódai (II. Mojmir és II. Svzatopluk) alatt a magyarok véglegesen elfoglaltak a 10. század elejére. A „nagy” jelzővel nem a területi kiterjedésre – Morávia „birodalom” voltára – utalt a bizánci császár, hanem egykori voltára, hiszen a morva állam már nem létezett Kónstantinos korában, a 10. század közepén.¹³ Morávia területét részben a magyarok szállták meg, részben a keleti frank állam, Germania tartománya lett. Kónstantinos úgy vélhette, hogy Morávia az említett bizánci emlékektől, a Vaskapu–Sirmium közti Al-Dunától északra húzódott, tehát a Kárpát-medence keleti felét foglalta magába. Ebből a szempontból utalnunk kell

⁵ Sirmiumot hangsúlyozta BOBA 1971, 80., ill. BOBA 1996, 80; Sirmiumot és Belgrádot PÜSPÖKI NAGY 1978, 72; a Vaskapu idetartozásának elvetésére lásd SENGÁ 1983, 313–314.

⁶ SZEGFÜ 1980, 13–15, 18.

⁷ Ezekre a minősítésekre lásd VÁRADY 1989, 47–48.

⁸ TÓTH 1996a, 58.

⁹ MACARTNEY 1930, 151; VÉKONY 1986, 45–46.

¹⁰ SZEGFÜ 1983, 240.

¹¹ BÓNA 1986, 369.

¹² E nézetekre, a déli Nagy Moráviára (Ómoráviára) lásd BOBA 1971, 76–85; BOBA 1996, 77–83; PÜSPÖKI NAGY 197, 60–82; KRISTÓ 1980, 163, 195; SZEGFÜ 1980, 13–15, 18; SENGÁ 1983, 307–344; MAKK 1996, 8; BOWLUS 1995, 319–331; SZABADOS 2011, 123–129.

¹³ TÓTH 1996a, 56; TÓTH 1999, 26; TÓTH 2010, 68.

arra, hogy a DAI 13. caputjának határleírásában is megemlékezett arról, hogy a magyarok négy égtáj felőli szomszédjai közül „a délre eső vidéken van Nagy Moravia.”¹⁴ Kónstantinos konzekvensen járt el; a Kárpát-medence általa jobban ismert déli és keleti részét nevezte Turkiának, és a magyar szállásterület déli határpontjait adta meg a három bizánci emlékekkel, és ettől „felfelé” bizonytalan kiterjedésű szállásterületet vázolt. Mivel úgy tudta, hogy a magyarok a morvától foglalták el új hazájukat, Turkiával azonosította Nagy Moráviát. A bizánci császárnak több információja lehetett a korabeli magyar törzsek szállásföldjéről, mint egy akkor már nem létező morva állam területéről.¹⁵ A morva fennhatóság alatt levő területet sem ismerhetjük meg a kónstantinosi leírásból, ezért nem következtethetünk Nagy Morávia déli lokalizációjára.

A bizánci császár harmadik módszere pontosítja a fenti két módszerrel meghatározott, a Duna-menti bizánci emlékektől északra elnyúló, bizonytalan kiterjedésű szállásterületet, felsorolja az itt található folyókat. Szerinte „Turkia egész szállásterülete” (πᾶσα τῆς Τουρκίας κατασκήνωσις)¹⁶ mostanában az ott levő folyókról kapja nevét. Érdekes, hogy mind a honfoglalás előtti Etelköz, mind pedig a honfoglalás utáni Turkia földjén 5–5 folyót említett. A nomád életmódnak megfelelően a folyók különleges jelentőséggel bírtak, így aligha tekinthetjük véletlennek, hogy ezekkel tudta a bizánci császár behatárolni a magyarok szállásterületét.¹⁷ Fehér Géza megfogalmazása szerint „csak a folyókkal lehet a nomádok lakhelyét megjelölni, így jelölték a magyarok is.”¹⁸ Fehér utalt arra, hogy „a folyók mellé telepedtek a törzsek, mivel a nép állandóan otthon tartózkodó részének a folyó nyújtotta főtáplálékát. A törzsek egy-egy folyó két partján helyezkedvén el, természetes volt, hogy lakhelyüket a folyókkal nevezték meg.”¹⁹ A Dunától, mint határfolyótól északra levő folyók közül a Temest, a rejtélyes Tutist (Bega?),²⁰ a Marost, majd a Köröst, végül pedig a Tiszát említette a bizánci császár. A Tisza és fő mellékfolyói szerepelnek a bizánci forrásban.²¹ A leírás délről halad észak felé, mintha forrása egy utazást írna le, amelynek végpontja valahol a Körösökön túl, a Tisza felső folyása, a Felső-Tisza-vidék közelében lenne.²² Az öt folyó vidékéről Boba Imre azt hangoztatta, hogy Magyarország egész szállásterületének déli részét jelentette.²³ Fehér Géza szerint a „keleti részek, a tiszai Magyarország” leírását adta Kónstantinos.²⁴ Németh Gyula értelmezésében Maros–al-dunai Magyarországgént szerepelt ez a terület.²⁵ Az öt folyó kapcsán hangsúlyoznunk kell, hogy a kónstantinosi leírásból nem feltétlenül következik az, hogy Turkia területén csak ezek a folyók lettek volna. Anonymus, a magyarországi helyismerettel bízva rendelkező egykori királyi jegyző, a

¹⁴ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 20r. vers. 11–16; DAI 13, 5–7; DAI 1950, 64–65; ÁMTBF 37.

¹⁵ TÓTH 1999, 27; TÓTH 2010, 68–69.

¹⁶ A kifejezésre lásd Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 114v. vers. 11–12; DAI 38, 26–27; DAI 2003, 176–177.

¹⁷ Kónstantinos „a határok megjelölése után leírja az ország keleti részét, hol mint Priskos Attila országában, természetesen nem említhet mást, mint a folyókat.”, lásd FEHÉR 1922, 360; TÓTH 2010, 69.

¹⁸ FEHÉR 1922, 360.

¹⁹ FEHÉR 1922, 361.

²⁰ E kérdéses, Tutis folyónévre és azonosítására a Bega folyóval lásd GYÓNI 1943, 138.

²¹ Lásd Turkia folyóira Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 114v. vers. 15 – fol. 115r. vers. 1; DAI 40, 35–40; DAI 1950, 176–179; a Tiszát és mellékfolyóit hangsúlyozta MACARTNEY 1930, 121, 151.

²² TÓTH 1996a, 59; TÓTH 2010, 69.

²³ BOBA 1971, 77–84.

²⁴ FEHÉR 1922, 361; hasonlóan VÉKONY 2002, 186–187.

²⁵ NÉMETH 1991, 239.

13. század elején írt művében majdnem pontosan ugyanezeket a folyókat sorolta fel, mint a 10. század közepén Kónstantinos császár. Eszerint Halics vezére Álmos vezérnek Pannonia földjét ajánlotta azzal, hogy az a föld szerfölött jó, és rajta igen nevezetes források ömlenek egybe, melyeknek neve: „*Duna, Tisza, Vág, Maros, Körös, Temes és több más.*”²⁶ P. mester hat folyót sorolt fel, és csak a Vág folyót illetően tért el Kónstantinostól, akinél a rejtélyes Tutis szerepel. A bizánci császár által említett folyók a tágabb értelemben vett Pannonia, az egész Kárpát-medence legjelentősebb folyói közé tartozhattak. Felsorolásukkal be lehetett határolni nemcsak a Kárpát-medence keleti felét, hanem az új haza egészét is. A bizánci leírásban határfolyóként szereplő Duna után a Tisza Turkia legfontosabb folyója, jóllehet a bizánci császár délről északra haladó listáján csak ötödikként található. A Tisza említése alapján feltételezhetjük, hogy nemcsak a Tiszántúl tartozott a magyar szállásterülethez, hanem a Duna–Tisza köze is.²⁷ A folyók alapján a Kárpát-medence Bizánchoz közelebbi, a Dunától keletre eső felét tekinthetjük a kónstantinosi Turkia egész szállásterületének.

A bizánci császár negyedik módszere, hogy megadja a szállásterület szomszédait. Szerinte kelet felől (délkelet) a bolgárok szomszédosak a magyarokkal, a Duna választja el őket. Észak felé (északkelet-kelet) a besenyők (a kangar Jula törzs), nyugatabbra a frankok, dél (délnyugat) felé a horvátok határosak a magyarokkal.²⁸ E leírásban a magyar szállásterület nagyobbak tűnik, mint a Tisza és mellékfolyói vidéke, a Dunától keletre levő Kárpát-medencei terület. Nyugaton a magyar szállásterület szomszédos volt a Keleti Frank Birodalommal, ami azt sejteti, hogy a frank hűbéres Pannonia is már magyar kézen volt. Erre utalhat a horvátokkal való szomszédság is.²⁹

Kónstantinos a DAI 40. fejezetében a rendelkezésére álló összes információ alapján, négy szempontot követve, komplex leírást adott a magyar törzsszövetség szállásterületéről. Felhasználta az ismert Duna-menti római/bizánci emlékeket (Vaskapu, Belgrád, Sirmium); Turkia területét azonosnak vette az egykori Moráviával (Nagy Morávia); a Dunától északra eső régió általa ismert összes folyóját felsorolta; végezetül megadta Turkia négy szomszédját a négy égtájnak megfelelően.

Három alapvető kérdést kell felvetnünk a DAI 40. fejezete Turkia-leírásával kapcsolatban. Az első, hogy mely időszakból, és mely forrásokból eredeztethető a passzus, főként az öt folyóval kapcsolatos híradás. A második, ezzel összefüggő kérdés, hogy mennyire tekinthetjük ezt a leírást hitelesnek, pontosnak. A harmadik kérdés az, hogyan értelmezhetjük a híradást, mely időszakra vonatkoztathatjuk, az egész törzsszövetség vagy pedig csak egy része szállásait jelölhette a Turkia megjelölés.

A 40. fejezet idézett passzusának forrásait illetően legalább két forrást tételezhetünk fel. Az egyik feltétlenül bizánci eredetű, amelyik a régi római (bizánci) emlékekre vonatkozik. A folyókra vonatkozó rész viszont közvetve származhatott a magyaroktól is. Az egyik nézet szerint Gábrriel Klerikos lehetett a híradás forrása, akinek jelentése bekerült a DAI 8. caputjába. Gábrriel a honfoglalás után járt a magyaroknál. Arra próbálta meg őket rávenni,

²⁶ Anonymus, *Gesta Hungarorum*. caput 11. lásd SRH I. 48; „*Danubius, Wag, Morisius, Crisius, Temus et ceteri*”; MEH 144 (Pais Dezső); HKÍF 294 (Veszprémi László) – utóbbi fordításból a Vág folyó neve kimaradt.

²⁷ TÓTH 1996a, 59; TÓTH 2010, 70.

²⁸ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 115r. vers. 1–8; DAI 40, 41–44; DAI 2003, 178–179; lásd még TÓTH 1996a, 62; TÓTH 2010, 70.

²⁹ TÓTH 1996a, 62–63; TÓTH 1999, 32; TÓTH 2010, 70–71.

foglalják vissza régebbi hazájukat a besenyőktől, hogy amikor a császár értük küld, hamar megtalálja őket. A magyarok fejedelmei elutasították a bizánci ajánlatot.³⁰ A követjelentést több is Bölcs Leó korára, a 9. század végére tették, amikor a magyarok még nem szállták meg a dunántúli részt, Pannoniát. Eszerint a bizánci császár a legkorábbi Kárpát-medencei magyar törzsszövetségi szállásterületről emlékezett volna meg.³¹ Más álláspont szerint Gábiel a 920-as években fordult meg a magyaroknál.³² Ugyancsak felmerült a Gábiel-küldetés 940-es évekre való keltezése is.³³ A másik nézet inkább a 10. század közepén (948, 953) Bizáncban megforduló valamelyik magyar vezetővel (Termacsu, Bulcsú) hozta kapcsolatba a kónstantinosi leírást. Ennek megfelelően az öt folyóval behatárolt Turkiát nem törzsszövetségi, hanem törzsi szállásterületnek vélték, és 950 táján a gyula-törzset helyezték erre a vidékre.³⁴ Macartney hipotézise szerint kavar forrásból származhatott a szállásterületre vonatkozó híradás, így a gyula vezette harcias kavarok lakhattak a kónstantinosi Turkia területén, a Tisza és mellékfolyói mentén.³⁵ Kristó Gyula felvetette, hogy Kónstantinos nem törzsszövetségi és nem is törzsi szállásterületet írt le, hanem „Magyarország területéből ezt ismerte valamelyest, számára – mivel ezt tudta körülírni – ez volt Turkia.”³⁶ Korábbi felvetésem szerint a kónstantinosi leírás származhatott a 10. század első felében a magyaroknál járt Gábieltől vagy a 948 táján Konstantinápolyban megforduló magyar előkelőktől.³⁷ Úgy foglaltam állást, hogy Turkia csak a Bizánchoz közelebbi részt jelölhette, ahol több törzs (például gyula-törzs) lakhattott.³⁸ Elsősorban a keleti magyar törzsek szálláshelyeinek tételtem fel, legalább két (vagy legfeljebb négy) törzs lakhelyeként. Az egyik a bolgárokkal volt szomszédos, a másik a besenyőkkel.³⁹

Jelen nézetem szerint az öt folyóra (Temes, Tutis, Maros, Körös, Tisza) vonatkozó híradás közvetve magyar eredetű lehet, és Gábiel Klerikos jelentéséből származhat. Gábiel bizonyosan járt a magyaroknál. A folyók délről észak felé haladó sorrendje a bizánci követ útvonalához kapcsolható. Az utolsóként említett folyó éppen a Tisza, amely ebben a felsorolásban arra is vonatkozhat, hogy a Felső-Tisza-vidéken találkozhatott Gábiel a magyar törzsfőkkel, és adhatta át a bizánci császár üzenetét.

Felvetésem szerint Gábiel Klerikos Bölcs Leó császár (886–912) korában, a 10. század első évtizedében kereshette fel a magyar vezetőket. Milyen tartalmi és formai érvek szólhatnak e keltezés mellett? Elsőként említhetem a DAI-ban szó szerint közölt üzenet,

³⁰ A Gábiel Klerikos követ jelentésére lásd Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 12r. vers. 12 –fol. 12v. vers. 14; DAI 8, 23–31; DAI 1950, 56–57; ÁMTBF 36–37; a szöveg margójára a másoló, Michail Roizaitisz külön felírta, hogy „Πε(ρί) τοῦ κληρικου Γαβριήλ”, azaz „*Gábiel Klerikosról*”, lásd Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 12r. vers. 12–13-nál; utal erre MORAVCSIK 1950, 20; értelmezésére és keltezésére a szakirodalomban lásd JENKINS 1962, 15–16; lásd még TÓTH 2010, 11.

³¹ 898 utánra lásd BURY 1906, 564; a 9. század végére GYÖRFFY 1977, 112; NÉMETH 1991, 240–241, 245; SENGÁ 1983, 313.

³² A 920-as évek elejére tette MAKK 1996, 16; 927 utánra keltezte KAPITÁNFY 1927, 39, ill. Moravcsik Gyula, lásd ÁMTBF 36. o. 2. jegyzet.

³³ 943–944-re FEHÉR 1922, 357–359.

³⁴ VÁCZY 1938, 489–491; BÓNIS 1956, 42–43; MAKKAI 1988, 276–277; KRISTÓ 1965, 7–8.

³⁵ MACARTNEY 1930, 120–121.

³⁶ KRISTÓ 1980, 452; KRISTÓ 1996a, 131.

³⁷ TÓTH 2010, 72.

³⁸ TÓTH 1998, 209–210; TÓTH 2011, 173–174.

³⁹ TÓTH 1996a, 62–63; TÓTH 1999, 31; négy törzs feltételezésére lásd TÓTH 1996b, 21.

követutasítás, a baszileusz „ajánlata” jellegét. Bölcs Leó „parancsot” küldött.⁴⁰ Ez megfelel annak, ahogyan Bölcs Leó 904 után összeállított *Taktika* című művében fogalmazott: a türkök (magyarok) „*most sem szomszédaink, sem nem ellenségeink, sőt inkább arra törekednek, hogy a rómaiak alattvalóinak mutatkozzanak.*”⁴¹ A császár tévesen arra következtetett a korábbi, bolgárellenes szövetségből, amelyet 894/895 táján kötött követe, Nikétas Skléros Árpáddal és Kuszánnal az Al-Dunánál, Etelközben, hogy a magyarok hajlandóak ajándékok fejében bármikor szolgálatára állni. A második érv a Gábiel-követség 10. század eleji keltezésére, hogy a követ azzal próbálta meg rávenni a magyar vezetőket a besenyők megtámadására, hogy ezáltal korábbi szállásaikat foglalják vissza. Nyilván nemrég került sor az etelközi háborúskodásra, amikor a besenyők a magyarokat legyőzve telepedtek le szállásterületükön. A harmadik érv a magyar vezetők válaszában rejlik, amely szó szerint szerepelhetett az eredeti Gábiel-jelentésben.⁴² Eszerint a magyar vezetők „*összes fejei egyhangúan felkiáltottak,*” hogy „*mi nem kezdünk ki a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók; többé ilyen beszédet ne mondj nekünk, mert nem kedvünkre való az.*”⁴³ A feltűnően indulatos reakció félelmet, szinte főbiát jelez, amelynek egy közeli vereség adhatja meg reális alapját. Ez a 894/895-re tehető ’etelközi veszedelem’ lehetett, amely a magyarokat Etelköz elhagyására, és a Kárpát-medencei új haza (Turkia) elfoglalására kényszerítette. Nem érthetnek egyet azzal a nézettel, amely szerint Gábiel megtévesztették volna a magyar vezetők a besenyőktől elszenvedett vereség ürügyével.⁴⁴

Formai érvet is fel lehet hozni amellet, hogy a Turkia-leírás Bölcs Leó idejére vezessük vissza. Általában elfogadott az a nézet, hogy Kónstantinosz szövegében az új információkat a „tudnivaló, hogy” kifejezés vezeti be.⁴⁵ A DAI 38. fejezete elején és a végén találunk egy-egy ilyen kitétel. A 39. (kavar) fejezet elején szerepel a következő. A 40. fejezet nagy részében nem találkozunk vele, csak a második felében, amikor Kónstantinosz valóban saját korabeli információkat közöl az Árpád-család genealógiájáról, Bulcsúról.⁴⁶ Ez azt jelentheti, hogy a 39. fejezet és a 40. fejezet nagyobb részének információi – a kavarak felkelése, csatlakozása, a bolgár háború, a besenyő-bolgár támadás, a magyarok letelepedése új hazájukban, és Turkia leírása – Bölcs Leó korabeli tudósításból származhat. A magyarokkal tárgyaló Nikétas Skléros mellett leginkább Gábiel Klerikost lehet gyanúba vennünk. Ennek értelmében kurrens, Bölcs Leó korabeli, a 10. század első évtizedéből eredő tudósításra vezethetjük vissza Turkia leírását, amelyet hiteles, pontos és az egész törzsszövetség szállásterületére vonatkozó híradásként tarthatunk számon.

⁴⁰ A „császár parancsából” kifejezésre és értelmezésére lásd Moravcsik Gyula, ÁMTBF 36. o. 2. jegyzet.

⁴¹ Bölcs Leó, *Taktika* XVIII, 76, lásd Moravcsik Gyula fordítása, ÁMTBF 24; értelmezésére lásd uo. 36. o. 3. jegyzet.

⁴² Moravcsik Gyula szerint „hogy a magyar válasz görög fordításban, melyet nyilván maga Gábiel adott át a bizánci udvarnak, mennyire hű, azt megállapítani nem lehet, de egyes szavak mögött sejtethető az eredeti”, lásd ÁMTBF 37. o. 5. jegyzet.

⁴³ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 12v. vers.6–14; DAI 8, 29–33; DAI 1950, 56–57; ÁMTBF 37.

⁴⁴ Gábiel állítólagos megtévesztését tételezte fel RÉVÉSZ 1996, 203; RÉVÉSZ 1999, 154; SZABADOS 2011, 152–153; Gábiel hitelessége mellett TÓTH 2010, 43.

⁴⁵ BURY 1906, 538–539; JENKINS 1962, 145.

⁴⁶ Egy nézet szerint kizárólag a 40. fejezet második része Kónstantinosz korabeli, a többi Bölcs Leó időszakára megy vissza, és az ún. északi dosszié részét alkotja, lásd HOWARD-JOHNSTON 2007, 184–185.

Úgy vélem, hogy Kónstantinos, akárcsak a honfoglalás előtti magyar szállásterület (Levedia, Etelköz) esetében, a rendelkezésére álló adatok, főként Gábriel Klerikos Bölcs Leó-kori jelentése segítségével törzsszövetségi szállásterületet vázolt fel. Több információ állt rendelkezésére a magyar szállásterület déli (bizánci emlékek) és keleti részeivel kapcsolatban, ezért a Duna határfolyó, valamint a Tisza és mellékfolyói segítségével megadta a nomád magyar nép szállásföldjének legfontosabb földrajzi paramétereit. A magyarok szomszédjainak feltüntetésével egyértelművé tette, hogy leírása az egész magyar szállásterületre vonatkozik.⁴⁷

Kónstantinos más helyütt is utalt a magyar szállásterületre. A DAI 13. fejezetében égtájak és szomszédok segítségével határolta körül Turkiát: „*a türkökkel a következő népek határosak: a tőlük nyugatabbra levő vidéken Frankország, északabba a besenyők, a délre eső vidéken Nagy Moravia, azaz Szvatopluk országa, melyet ezek a türkök teljesen végigpusztítottak és elfoglaltak. A hegyek felé pedig a horvátok határosak a türkökkel.*”⁴⁸ A 13. fejezet leírása a 40. fejezethez képest annyi eltérést tartalmaz, hogy a bolgárok helyett a morvákat (Nagy Morávia) teszi be déli szomszédként, a horvátok esetében pedig nem ad meg égtájat. A frankok és besenyők esetében nincs eltérés, ők ugyanezzel az égtáji megjelöléssel szerepeltek a 40. fejezetben is. A 13. fejezet határleírása nehezebben értelmezhető, mint a 40. fejezet híradása. Egy esetben lehetne helytálló ez a határleírás, ha feltételeznénk, hogy a honfoglalás egy olyan pillanatában született, amikor a magyarok már benyomultak a Kárpát-medencébe, de még nem foglalták el Pannoniát, csak a Kárpát-medence keleti felét, így szomszédjai lehettek az Etelközt már megszálló besenyőknek, és a Pannoniát még birtokló keleti frankoknak. Bury szerint ez a határleírás Gábriel jelentésén (898–906) alapult, és a Pannonia megszállása előtti állapotot tükrözte.⁴⁹ Fehér Géza vitatta ezt a feltevést. Nézete szerint ez a korábbi határleírás nem származhatott Gábriel általa 943–944-re keltezett követéséből.⁵⁰ Fehér értelmezésében, a határleírás alapján Turkia szomszédja nyugaton Frankia, északon, a hegyek felé a fehér horvátok földje, keleten pedig Patzinakia (Besenyőország), míg a jól ismert, déli határ leírását mellőzte a 13. fejezetben szereplő leírás szerzője.⁵¹ Fehér Nagy Morávia déli elhelyezkedésével kapcsolatban úgy vélekedett, hogy „ez nem felel meg a tényeknek.” Hipotézise szerint Kónstantinos egy horvát–délszláv mondát vett át, amely szerint „Svatopluk egy hatalmas délszláv birodalom királya.”⁵² Fehér utalt arra a lehetőségre is, hogy Kónstantinosban felmerülhetett az a gondolat, hogy a két (északi és déli) Horvátországhoz és Szerbiához hasonlatosan, két Moráviát tételezzen fel, de végül csak egy nagy, keresztleetlen Moráviáról tett említést.⁵³ Nézetem szerint a 13. fejezettel szemben, a 40. fejezet 10. századi eleji állapotokat tükröző leírása hitelesebb híradás.⁵⁴

Kónstantinos a DAI 30. fejezetében is utal a magyar szállásterületre, ezúttal egy korábbi nép, az avarok kapcsán. Eszerint „*az avarok a Duna folyón túl tanyáztak, ahol most a nomád*

⁴⁷ TÓTH 2010, 72.

⁴⁸ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 20r. vers. 7–16; DAI 13,3–8; DAI 1950, 65; ÁMTBF 37.

⁴⁹ BURY 1906, 563–566.

⁵⁰ FEHÉR 1922, 357–359.

⁵¹ FEHÉR 1922, 355–356.

⁵² FEHÉR 1922, 361–370.

⁵³ FEHÉR 1922, 367–368.

⁵⁴ TÓTH 1996a, 62; TÓTH 1999, 32; TÓTH 2010, 72.

*életet élő türkök vannak.*⁵⁵ Akárcsak a 40. fejezet leírásában, ebben a történetben is a Duna folyó szerepel határfolyóként, ezúttal az avarok, illetve a bizánci császár jelenére vonatkozóan a magyarok szállásterületén. A Bizánchoz közelebb eső keleti területekre is vonatkozatható a tudósítás, de nem zárható ki Pannonia sem.⁵⁶

A DAI 27. fejezetében szintén találunk egy magyar szállásterületre vonatkozó leírást. Eszerint „*abban az időben a longobárdok Pannóniában laktak, ahol most a türkök lakoznak.*”⁵⁷ Ez a tudósítás a Dunától nyugatra levő területre, Pannoniára utal.⁵⁸ Eszerint a magyarok a dunántúli részt is megszállták, ezért azonosíthatta Kónstantinos szállásterületüket az avarok megjelenése miatt 568-ban Itáliába költöző langobárdok területével.

A bizánci császár a DAI 42. fejezetében is ad egy leírást a korabeli magyarok földjéről. Eszerint a „*türkök a Duna folyón túl, Moravia földjén laknak, de azon innen is, a Duna és a Száva folyó között.*”⁵⁹ A mondat első felében, Kónstantinos – a 13. és 40. caputtal megegyezően – Turkiát a Bizánchoz közelebbi, Dunától keletre levő régióba helyezi. A 40. fejezettel rokonítható az a kijelentése, hogy a magyarok Morávia földjén laknak. A mondat második fele értelmében a magyarok – Bizánc szemszögéből nézve – nemcsak a Dunán túl, hanem a Dunán innen, a Dunától nyugatra is éltek. Kónstantinos a Száva folyóval megadja a magyar szállásterület déli határait is. A Dunán inneni rész lehetett a Dráva–Száva közti Szerémség, vagy inkább Pannonia (Dunántúl).⁶⁰

Kónstantinos a DAI-ban öt helyen tárgyalta a magyarok szállásterületeit. Tudósításai alapján, a Duna folyón túli, azaz a Vaskapu és Sirmium közti Duna-szakasztól északra, és a Dunától keletre levő Kárpát-medencei régióban telepedtek le a magyarok, amelyet a bizánci császár a morvák korábbi államával (Morávia vagy Nagy Morávia) azonosított, és öt legfontosabb folyójával közelebről is behatárolt (Temes, Tutis, Maros, Körös, Tisza). Kevesebbet tudott a Bizánctól távolabbi, ún. Dunán inneni területről, Pannoniáról, amelyet szintén megszálltak a magyarok. A magyarok szomszédainak leírása alapján valószínűsíthető, hogy a magyarok a Dunától keletre és nyugatra levő Kárpát-medencei területen egyaránt megtelepedtek.⁶¹

Kónstantinoson kívül még egy fontos forrással rendelkezünk a 10. század elején–közepén, 900–950 között birtokolt magyar szállásterületről. Ibn Hajján (Hayyān) mór történétíró a 942. évi magyar kalandozás kapcsán emlékezik meg erről. Eszerint „*az őket jól ismerők elmondása szerint (e turkok) országa messze keleten van. A besenyők tőlük keletre vannak, velük szomszédosak. Róma földje tőlük délre esik, Konstantinápoly városa pedig kicsit ferdén keletre. Északra tőlük Murawa városa van és a szlávok többi országa, nyugatra tőlük a szászok és a frankok vannak, szálláshelyeik a Duna folyó mentén vannak.*”⁶² A mór törté-

⁵⁵ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 82r. vers. 8–12; DAI 30, 21–23; DAI 1950, 141; ÁMTBF 39; az interpunkciót figyelembevéve, más fordítása szerint „*az avarok a Duna folyón túl tanyáztak, ahol újabban a türkök [magyarok] vannak, és nomád életet éltek.*” lásd SZÁDECZKY-KARDOSS 1992, 152; hasonlóképpen az avarokra értelmezte a nomád életmódot OLAJOS 1995, 48–50; OLAJOS 2012, 195–197; a magyarokra lásd KRISTÓ 1995, 102; TÓTH 2010, 94–95.

⁵⁶ A Dunától keletre levő részre értelmeztem, lásd TÓTH 1999, 32; TÓTH 2010, 72–73.

⁵⁷ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 59r. vers. 2–5; DAI 27, 30–31; DAI 1950, 114–115; ÁMTBF 38.

⁵⁸ TÓTH 1999, 32.

⁵⁹ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 118r. vers. 4–8; DAI 42, 18–20; DAI 1950, 183; ÁMTBF 50.

⁶⁰ TÓTH 1996a, 62–63; TÓTH 1996b, 21; TÓTH 1999, 30; TÓTH 2010, 73.

⁶¹ TÓTH 2010, 73.

⁶² HKÍF 64–65. (Czeplédy Károly); lásd még CZEGLÉDY 1979, 275–276; lásd újabban ELTER 2009, 62, 87.

netíró is több módszert használt leírásában. Egyrészt a legfontosabb folyóval körvonalazta a nomád magyarok szálláshelyeit, másrészt városokhoz viszonyított (Róma, Konstantinápoly, Murawa), valamint égtáj szerint a szomszédokkal határolta körül a területet.⁶³ Konstantinoshoz hasonlóan, Ibn Hajján is a Dunát emeli ki a magyar szállásterület vonatkozásában, de tőle eltérően nem határfolyóként, hanem olyan központi folyóként, amely mellett a nomád magyarok szállásai vannak.⁶⁴ Idevonható párhuzamként említhetjük Pseudo-Josephus ben Gorion ha-Kohén 953 körüli művét, a Josipphont, amely szerint az Ungar nevű nép a „*Danuvinak nevezett nagy folyónál – ez a Dunij*” táborozik.⁶⁵

Ibn Hajján és Pseudo-Josephus csak egy folyóval, a Dunával jellemezte a magyarok területét, míg Kónstantinos a Dunán kívül további öt folyót tudott felsorolni. A földrajzi tájolás vonatkozásában a mór történetíró kicsit pontosabb Kónstantinosnál, jóllehet egyes szomszédokat nem említ. A bizánci császárhoz hasonlóan, szomszédokként szerepelnek nála a besenyők, csak nem északi, hanem keleti szomszédként. Mindkét forrásunk nyugati szomszédként utal a frankokra, a mór történetíró hozzáteszi a szászokat is. Déli (délnyugati) szomszédként Rómát említi Ibn Hajján, amivel Itáliára utalhat. Kónstantinossal ellentétben nem emlékezik meg a számára ismeretlen horvátokról. Konstantinápolyt, a Bizánci Birodalmat, a magyar szállásterülettől ferdén keletre (délkeletre) tünteti fel. Itt a bolgárok hiánya tűnhet fel, akiket a bizánci császár keleti szomszédként említ. Északon Murawa városáról emlékezik meg a mór krónikás, amivel Moráviára utalhat. Morávia Kónstantinosnál azonos Turkia/Magyarország szállásterületével a 40. fejezetben, illetőleg dél felől határos a magyarokkal a 13. fejezet leírása alapján. Ibn Hajján más szláv országokra is utal északi szomszédként; például a Kónstantinos által említett fehér horvátokra gondolhatunk. A két tudósítás nem mond egymásnak ellent, néhol kiegészítik egymást. A bizánci udvar több információval rendelkezett Turkiáról, mint a Cordovai Kalifátus, de a különbségek nem lényegesek. Mindkét forrásból megállapítható, hogy a magyarok szállásterülete a Duna mentén volt. A Kárpát-medence keleti, tiszai részén (öt folyó) és nyugati, pannoniai részén egyaránt laktak. Turkia déli határait nyugaton a Száva, keleten a Duna/Al-Duna (a Vaskapuig) jelentette.⁶⁶

A Kárpát-medencei szállásterület megszállásával kapcsolatban a korábbi álláspont az volt, hogy mind a nyugati, mind a keleti felét megszállták a magyarok, sőt a megtelepedés súlypontját a Dunántúlra helyezték.⁶⁷ Eckhart szerint a legerősebb törzsek a „dunántúli dombos vidékekre vonultak, mivel ezt megélhetésük és védelmük, de a nyugat felé üzendő portyázások szempontjából is alkalmasabbnak tartották állandó lakhelyül.” A „Tiszántúl és Erdély hatalmas részei néptelenek maradtak bizonyára azért, mert mindig tartottak a keleti szomszédok újabb támadásától.”⁶⁸ A későbbi történeti kutatás egyre inkább a Dunától keletre levő terület fontosságát hangsúlyozta, ezt tartották Turkiának. Ezen belül elsősorban a Felső-Tisza-vidéket, illetve a Duna–Tisza között tekintették centrális területnek. Kristó Gyula hangsúlyozta azt, hogy a magyarok csak 950 után szállták meg a Dunántúlt, illetőleg

⁶³ Tóth 1996a, 63.

⁶⁴ Tóth 2010, 74.

⁶⁵ Lásd Spitzer–Komoróczy 2003, 67; a korábbi, ettől eltérő fordításra Kohn 1881, 4, 9. – Kohn szerint Josipphon a besenyőket és a bulgárokat is a Dubni folyó mellett említi, ami megfelel egy besenyő törzs, illetve a dunai bolgárok elhelyezkedésének.

⁶⁶ Tóth 2010, 74–75.

⁶⁷ Hóman 1923, 44; Ferdinandy 1941, 63.

⁶⁸ Eckhart 1933, 17, 22.

költöztek be Erdélybe. A magyarokat az írott források alapján nomádnak minősítő felfogás szerint, a „honfoglalók csakis az alföldi, síkvidéki területeket szállták meg. Ilyen a Kisalföld (a Duna két partján), a Dunántúlon a Mezőföld, a Dunától keletre pedig a Duna–Tisza köze, valamint a Tiszántúl.”⁶⁹ Makk Ferenc nézete szerint a „törzsek a Duna–Tisza közén, a Tiszántúlon, a Felső-Tisza-vidéken, a Szerémségben, a Mezőföldön, a Kisalföldön és a Csalóköz táján laktak, ezek a földek alkották a honfoglaló népesség szállásterületét.”⁷⁰ Makk álláspontja szerint „Turkia egész szállásterülete” nemcsak a Tiszántúlon volt, hanem számos más vidéket is magában foglalt. Ugyanakkor Turkia keleti felére, a Tisza folyó mellékére helyezte a három fejedelem (nagyfejedelem, gyula, karha) törzseinek korai szállásait. Szerinte az Árpádok fejedelmi törzse első szálláshelye a Felső-Tisza-vidéken, a gyula-törzse a Közép-Tisza vidékén (Tisza és a Körösök), a karha-törzse pedig a Tisza, a Maros és a Körösök által határolt területen volt.⁷¹ A régészeti kutatásban Bálint Csanád korábban tárgytipusok alapján hat területi egységet különített el: a Kisalföld északi része, a Kisalföld déli része, a Dél-Dunántúl keleti fele, az északi hegyvidék (Mátra–Bükk vidéke), a Felső-Tisza-vidék és Dél-Magyarország (Duna–Körösök között). Ebből az utóbbi kettő a szűkebb értelemben vett kónstantinusi Turkia vidékére esett.⁷² Révész László a gazdag leletanyag alapján a Felső-Tisza-vidékre tette a fejedelmi központot a 10. század első felében.⁷³ Más törzsi-nemzetségi központokat is feltételezett: a bihari földvár közelében, Kolozsvár környékén, a Maros–Körös–Tisza vidékén, a Közép-Tisza vidékén (Szolnok környéke), a Duna–Tisza közén, a Kisalföldön stb.⁷⁴ Madaras László három honfoglaló törzs szállásait körvonalazta: a Felső-Tisza vidék mentén, a Közép-Tisza vidékén (gyula-törzs), a Tisza–Maros (Dél-Magyarországon) mentén.⁷⁵

Nézetem szerint Ibn Hajján és Kónstantinos tudósításai értelmében a 10. század első felében a magyar törzsek szállásai nemcsak a Dunától keletre, a Tisza és mellékfolyói vidékén voltak, hanem a Száva és a Duna közötti nyugati részen, Pannoniában is. A magyarok nem 950 után, hanem hamarabb szállták meg a Dunától nyugatra levő területet, amelyet a Fuldai Évkönyv tanúbizonysága szerint már 900-ban sajátjuknak mondhattak. Elsősorban azokon a sík, alföldi területeken telepedtek meg, amely nomád életmódjuknak megfelelt, és szállásterületeik a folyókhoz igazodtak, mint korábban Etelközben. Ezen az sem változtatott, hogy a honfoglalók Etelközhöz képest kisebb területre szorultak, és ez a csapadékban gazdagabb, új haza más feltételeket kínált. Mind Ibn Hajján, mind Kónstantinos utalt arra, hogy a magyarok mely égtáj felé mely népekkel voltak szomszédosak. Ez a szomszédosság egy-egy törzsre vonatkozott, és ezáltal közvetve az egész törzsszövetségre. Akárcsak Etelközben, voltak nyugati és keleti magyar törzsek az új, Kárpát-medencei Turkiában is. Míg Etelközben a Dnyeper játszotta a vízválasztó szerepét a nyugati és keleti törzsek között, ezt a Kárpát-medencében a Duna vagy a Tisza tölthette be.⁷⁶

⁶⁹ KRISTÓ 1996b, 214.

⁷⁰ MAKK 2003, 10, 12; MAKK 2004, 119.

⁷¹ MAKK 2003, 11–13; MAKK 2004, 121–123.

⁷² BÁLINT 1975, 110–138.

⁷³ RÉVÉSZ 1996, 202.

⁷⁴ RÉVÉSZ 1996, 202; RÉVÉSZ 2008, 430; RÉVÉSZ 2013, 605–607.

⁷⁵ MADARAS 1997, 116–121; MADARAS 2013, 171.

⁷⁶ TÓTH 1996b, 21; TÓTH 2010, 75–76.

Érdemes összevetnünk a fent részletesen elemzett, 900–950 közötti első „időmetszetet”, a kónstantinói Turkiát a második „idősikkal,” amely az államalapítás időszaka, és 13–14. századi forrásokon alapul. Az egyik kútfő a 14. századi szöveget tartalmazó nagyobbik Gellért-legendája. Ez a kútfő megemlékezik Szent István utolsó nagyhatalmú ellenfeléről, Ajtonyról.⁷⁷ Ajtony (Achtum) territóriumát úgy írja le, hogy „*e föld e férfiút szolgálta a Körös folyótól egészen az erdélyi részekig, illetve egész Bodonyig és Szörényig.*”⁷⁸ E leírás értelmében a Körösöktől egészen az erdélyi részekig, illetve az Al-Dunáig húzódott Ajtony kiterjedt szállásterülete. Ennek központja a Maros-vidéken volt, Marosvár (Morisena). Eszerint Ajtony, illetve az Ajtony-törzs területe magában foglalta a kónstantinói Turkiát öt folyóját (Temes, Tutis, Maros, Körös, Tisza). Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy mindössze egyetlen vezér, Ajtony uralta ezt a hatalmas területet, amelyet a nagyobbik Gellért-legendája országnak (regnum) titulál.⁷⁹ István király kiküldött hadvezére, Csanád előbb vesztes, majd győztes csatát (nagyősi csata) vívott, amelyben Ajtony is elesett.⁸⁰

Az Ajtony-territóriumra vonatkozó másik híradás a 13. század elejére tett Anonymus (P. mester) *Gesta Hungarorum* című művében lelhető fel. A vonatkozó két passzus egyike szerint Árpád honfoglalása időszakában az egyik helyi ellenálló vezér Glad (Glad) volt, aki „*a Maros folyótól Orsova váráig terjedő földet*” foglalta el. Azt is hozzátette, hogy „*tőle származott Ajtony, akit azután Maros menti várában sok idő után Szent István király idején Doboka fia Csanád, a király unokatestvére megölt.*”⁸¹ Anonymus más helyen is megemlékezett, hogy Glad fejedelem „*a Maros folyó és Haram vára közti területet tartotta uralma alatt*” és „*ivadékaiból származott Ajtony, akivel Csanád végzett.*”⁸² Árpád vezérei a Temes folyó közelében győzik le (a fővényi révnél) Glad seregét.⁸³

Gellért nagyobbik legendája és Anonymus története több szempontból is eltér egymástól. A Gellért-legendája szerint Ajtony a csatában esik el, míg Anonymus szerint Csanád vezér végez vele Marosvárott. Csanád egyszerű vitéz (*miles*) a Gellért-legendája tudósításában, míg Anonymus a király unokatestvéreként és Doboka fiaként említi. A leglényegesebb különbség az, hogy a Gellért-legendája a Körösöktől, míg Anonymus a Marostól számítja az Al-Dunáig Ajtony (illetve Glad) territóriumát. Az eltérés oka az lehet, hogy Anonymus a Dunától keletre két másik helyi vezérral is számolt a honfoglalás idejében. Az egyik a Tisza és a Duna között birtokló „nagy Keanus” (Keanus magnus) illetve utóda Salán (Salanus) vezér.⁸⁴ A másik Marót, illetve unokája Ménmarót, aki „*a Tisza és az Erdély felé eső Igyfon erdő*

⁷⁷ Ajtonyra összefoglalóan további irodalommal lásd TÓTH 2010, 256–257.

⁷⁸ SRH II. 489; „*Serviebat namque eidem viro terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin ac Zoren.*” idézett magyar fordítására lásd ÁKIF 412. (Almási T.)

⁷⁹ SRH II. 490. „*regnum eius*”, lásd ÁKIF 413. (Almási T.) „*az ő országát*”.

⁸⁰ SRH II. 490–492; HKÍF 413–41. (Almási T.)

⁸¹ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, c. 11. lásd SRH I. 49–50. „*Terram vero, que est a fluvio Mors usque ad castrum Vrsicia preoccupavisse(n)t quidam dux nomine Glad, „ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani Sunad filius Dobuca nepos regis in castro suo iuxta Morisium interfecit*”, vö. idézett fordítására HKÍF 295. (Veszprémy L.); lásd más fordítására MEH 145. (Pais D.)

⁸² Anonymus, *Gesta Hungarorum*, c. 44. lásd SRH I. 89. „*contra Glad ducem, qui dominium habebat a fluvio Morus usque castrum Horom, ex cuius etiam progenie longo post tempore descenderat Ohtum, quem Sunad interfecit.*”; magyar fordítására lásd HKÍF 327. (Veszprémy L.); más fordítására lásd MEH 168. (Pais D.)

⁸³ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, c. 44. lásd SRH I. 90–91; HKÍF 128. (Veszprémy L.); MEH 168–169. (Pais D.)

⁸⁴ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, c. 11. lásd SRH I. 48–49; HKÍF 294. (Veszprémy L.); MEH 144–145. (Pais D.)

közötti területet a Marostól a Szamos folyóig” vette birtokba.⁸⁵ Ezért az ún. kónstantinosi Turkia területén Anonymusnál két vagy három, Árpáddal szembeszálló vezér osztozott. Nézetem szerint ez nem változtat azon, hogy a kései, 13–14. századi magyar hagyomány is legalább egy vagy két vezér (törzs) szállásterületeként tartotta számon az öt folyó vidékét, a Tisza és mellékfolyói területét. Feltétlenül számolnunk kell azzal, hogy az ún. Ajtony-törzs, Ajtony népe ezen a területen élt. Ajtonyt gyulának is tekintették, de véleményem szerint a kavarok népe, a három kazár/kavar törzs utolsó kagánja (Keán/kündü) lehetett.⁸⁶

IRODALOM

- ÁKIF = *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gy. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.] Szeged 1999.
- ÁMTBF = Moravcsik Gy.: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest 1984.
- BÁLINT 1975 = Bálint Cs.: *Dél-Magyarország a X. században*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest 1975.
- BOBA 1971 = Boba, I.: *Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources*. The Hague 1971.
- BOBA 1996 = Boba, I.: *Moravia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére*. [METEM-könyvek 11.] Szerk.: Zombori I. Ford. Petrovics I. Budapest 1996.
- BÓNA 1986 = Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely Gy. Szerk.: Bartha A. [Magyarország története tíz kötetben I/1.] Budapest 1986, 265–373.
- BÓNIS 1956 = Bónis Gy.: *István király*. Budapest 1956.
- BOWLUS 1995 = Bowlus, Ch. R.: *Franks, Moravians and Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907*. Pennsylvania 1995.
- BURY 1906 = Bury, J. B.: The treatise De administrando imperio. *Byzantinische Zeitschrift* 15 (1906), 517–577.
- Cod. Parisinus Gr. 2009 = *Codex Parisinus Graecus 2009. saec. XI*. (Bibliothèque Nationale de France–département de la reproduction) fol. 3r–211v.
- CZEGLEDY 1979 = Czeglédy K.: Új arab forrás a magyarok 942. évi kalandozásáról. *Magyar Nyelv* 76 (1979), 273–282.
- DAI 1950 = Biborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. Ford. Moravcsik Gy. Budapest 1950. (Reprint 2003. Olajos T. előszavával.)
- ECKHART 1933 = Eckhart F.: *Magyarország története*. Budapest 1933.
- ELTER 2009 = Elter I.: *Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 24.] Szeged 2009.

⁸⁵ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, c. 11; lásd SRH I. 49. „Terram vero, que est inter Thisciam et silvam Igfon, que iacet ad Erdeuelu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus, preoccupavisset sibi dux Morou”; magyar fordítására lásd HKIF 294–295. (Veszprémy L.); más fordítására lásd MEH 145. (Pais D.)

⁸⁶ Gyulai méltóságára lásd VÁCHY 1938, 475–506; a kavarok feje, kagánja volt, lásd KOSZTOLNYIK 2002, 273, 275; TÓTH 2010, 255–256.

- FEHÉR 1922 = Fehér G.: Magyarország területe a X. század közepén Kosztantinosz Porphyrogennetos De administrando imperioja alapján. *Századok* 55–56 (1921–1922), 351–380.
- FERDINANDY 1941 = Ferdinandy G.: *Mi magyarok. Tíz tanulmány a magyar történelemről.* Budapest 1941.
- GYÓNI 1943 = Gyóni M.: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei.* Budapest 1943.
- HKÍF = *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szerk.: Kristó Gy. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.] Szeged 1995.
- HÓMAN 1923 = Hóman B.: *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.* [A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I/7.] Budapest 1923.
- HOWARD-JOHNSTON 2007 = Howard-Johnston, J.: Byzantine sources for Khazar history. In: *The World of the Khazars. New Perspectives. Selected Papers for the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium hosted by the Ben Zvi Institute.* Eds.: Golden, P. B.–Ben-Shammai, H.–Róna-Tas, A. Leiden–Boston 2007, 163–194.
- JENKINS 1962 = *Constantinus Porphyrogennitus: De administrando imperio. vol. II. Commentary.* Ed.: Jenkins, R. J. H. London 1962.
- KAPITÁNYFŐ 1997 = Kapitányfő I.: Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarokról. In: *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság.* Szerk.: Bordás D. Budapest 1997, 38–43.
- KOSZTOLNYIK 2002 = Kosztolnyik, J. Z.: *Hungary under the Early Árpáds, 890s to 1063.* [East European Monographs DCV.] New York 2002.
- KRISTÓ 1965 = Kristó Gy.: Megjegyzések az ún. pogánylázadások” kora történetéhez. *AUSZ AH* 18 (1965).
- KRISTÓ 1980 = Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig.* Budapest 1980.
- KRISTÓ 1995 = Kristó Gy.: *A magyar állam megszületése.* [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.] Szeged 1995.
- KRISTÓ 1996a = Kristó Gy.: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok.* Budapest 1996.
- KRISTÓ 1996b = Kristó Gy.: A honfoglalók megtelepedése a Kárpát-medencében. In: *Honfoglaló őseink.* Szerk.: Veszprémy L. Budapest 1996, 207–222.
- GYÖRFFY 1977 = Györffy Gy.: Legenda és valóság Árpád személye körül. *Kortárs* 1977/1, 103–113.
- MACARTNEY 1930 = Macartney, C. A.: *The Magyars in the Ninth Century.* Cambridge 1930.
- MAKK 1996 = Makk F.: *Magyar külpolitika 896–1196.* [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.] Szeged 1996.
- MADARAS 1997 = Madaras L.: Törzsek, nemzetségek az Alföldön. In: *Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai.* Szerk.: Makkay J.–Kobály J. Ungvár 1997, 110–125.
- MADARAS 2013 = Madaras L.: Egy méltatlanul elfeledett törzsfői sír. Régészeti adatok egyik honfoglaló törzsünk és annak törzsfőnöke temetkezéséhez. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész L.–Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 161–184.
- MAKK 2003 = Makk F.: Turkia egész szállásterülete. *AUSZ AH* 117 (2003), 1–13.

- MAKK 2004 = Makk F.: A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: Erdei Gy.–Nagy B. Budapest 2004, 119–127.
- MAKKAI 1988 = Makkai L.: Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: *Erdély története három kötetben. I. A kezdetektől 1606-ig*. Főszerk.: Köpeczi B., Szerk.: Makkai L.–Mócsy A. Budapest 1988, 235–408.
- MEH = *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Sajtó alá rendezte Györffy Gy. Budapest 1975.
- NÉMETH 1991 = Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Második, bővített kiadás. Közzéteszi Berta Á. Budapest 1991.
- OLAJOS 1995 = Olajos T.: Néhány nyelvi észrevétel a „De administrando imperio” magyar vonatkozású részleteihez. *Magyar Nyelv* 91 (1998), 44–52.
- OLAJOS 2012 = Olajos T.: *Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok*. Szeged 2012.
- PÜSPÖKI NAGY 1978 = Püspöki Nagy P.: Nagymorávia fekvéséről. *Valóság* 20 (1978/11), 60–82.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.] Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 1999 = Révész L.: *Emlékezettek utatok kezdetére. Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Budapest 1999.
- RÉVÉSZ 2008 = Révész L.: *Heves megye 10–11. századi temetői*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5.] Budapest 2008.
- RÉVÉSZ 2013 = Révész L.: Erdély a magyar honfoglalás korában. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L.–Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 605–628.
- RÉVÉSZ–WOLF 2013 = Révész L.–Wolf M.: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L.–Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 605–628.
- SENGA 1983 = Senga T.: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. *Századok* 117 (1983), 307–345.
- SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II*. Ed.: Szentpétery, E. Budapest 1937–1938.
- SZABADOS 2011 = Szabados Gy.: *Államalapítások a IX–XI. században*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.] Szeged 2011.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1992 = Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai*. [MÖK 5.] Szeged 1992.
- SZEGFÜ 1980 = Szegfű L.: Vata népe. *AUSZAH* 67 (1980), 11–19.
- SZEGFÜ 1983 = Kürti B.–Szegfű L.: Honfoglalás, megtelepedés, államalapítás (895–kb. 1030). In: *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 221–277.

- TÓTH 1996a = Tóth S. L.: A konsztantinoszi „Turkia” értelmezéséhez. *Magyar Nyelv* 92 (1996/4), 54–63.
- TÓTH 1996b = Tóth S. L.: A honfoglaló magyar törzsek szállásterületei. In: *Honfoglaló magyarság Árpád kori magyarság. Antropológia-régészet-történelem*. Szerk.: Pálfi Gy.–Farkas L. Gy.–Molnár E. Szeged 1996, 17–22.
- TÓTH 1998 = Tóth S. L.: *Levediától a Kárpát-medencéig*. [Szegei Középkortörténeti Könyvtár 14.] Szeged 1998.
- TÓTH 1999 = Tóth, S. L.: The Territories of the Hungarian Tribal federation around 950 (Some Observations on Constantine VII's „Turkia”). In: *Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies Copenhagen 1996*. Hrg.: Prinzing, G.–Salamon, M. Wiesbaden 1999, 23–34.
- TÓTH 2010 = Tóth S. L.: *A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században*. Szeged 2010.
- VÁCZY 1938 = Váczy P.: Gyula és Ajtony. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Budapest 1938, 475–506.
- TÓTH 2011 = Tóth S. L.: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Második, javított kiadás. Budapest 2011.
- VÁRADY 1989 = Várady, L.: Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos. *Byzantinische Zeitschrift* 90 (1989), 22–58.
- VÉKONY 1986 = Vékony G.: Levedia meg Atel és Kuzu. *Magyar Nyelv* 82 (1986), 41–53.
- VÉKONY 2002 = Vékony G.: *Magyar őstörténet, magyar honfoglalás*. Budapest 2002.

The Conquest, Constantine's Turkia and the Tribe of Ajtony

The study examines the settlements of the Hungarian (Magyar) tribes in two periods. The first period can be put between 900 and 950, when the Hungarian tribes settled in the Carpathian Basin. The Byzantine emperor, Constantine VII (944–959) described the Hungarian territory called by him Turkia in five chapters in his famous compilation, *De administrando imperio*. In chapter 40, the territory of the Turks (Hungarians/Magyars) is described with different methods. The Byzantine emperor identified the Hungarian settlement with the earlier Moravia (Great or Old Moravia), named five rivers (Temes, Tutis, Maros, Körös, Tisza) north of the river Danube, and mentioned four neighbours of the Hungarians (Pechenegs, Bulgars, Franks and Croatsians). It can be argued, that this description of Turkia derives from the report of cleric Gabriel, who visited the Hungarians at the first decade of the 10th century. Emperor Leo VI (Wise) wanted the Hungarians to reoccupy their earlier settlements from the Pechenegs, but the Hungarian tribal chiefs angrily refused the offer. According to other chapters of Constantine, the Hungarians had settlements not only east of the Danube, but west of it (Pannonia) as well. Ibn Hayyan also mentioned the nomadic settlements of the Turks (Hungarians) near the Danube. In the second period, at about the foundation of the Christian state by king Stephen (first decade of the 11th century), there are sources (legend of Saint Gerard, Anonymus) from the 13th and 14th centuries, that refer back to the vast territory of Ajtony, between the river of Körös or Maros and the Danube. Ajtony was probably the leader of the Kavar (Kabar) tribes, and was defeated by the army of king Stephen. His territory can be identified with the 'Turkia' of emperor Constantine, the district of the five rivers, the region of river Tisza.